

HİLE DENETİMİ KAPSAMINDA MÜŞTERİ HİLELERİNİN TESPİTİ

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi : 22.09.2023
Kabul Tarihi : 22.04.2023
Türü : Derleme Makalesi
DOI Numarası : 10.55322/mbakis.1364590

Dr. Öğr. Üyesi İpek YAYLALI*

Bibliyografik Bilgiler

Yaylalı, İ., (2024). "Hile Denetimi Kapsamında Müşteri Hilelerinin Tespiti" *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2024, Sayı : 72, Sayfa : 83-104) <https://doi.org/10.55322/mbakis.1364590>

ÖZ

Dünyada yaşanan muhasebe ve denetim skandallarının piyasaları derinden sarsacak noktaya ulaşmış olması, hilelerin ne denli önemli olduğuna işaret etmektedir. İş dünyasında meydana gelen yenilikler, değişimler ve koşullardaki farklılıklar kontrollerin önemli bir paya sahip olduğunu ve denetim işlemlerinin mesleki tecrübeye dayanılarak gerçekleşmesi ve her alana özgü denetim ekipleriyle birlikte yürütülmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Özellikle son yıllarda işletmelerde artan hilelerin tespiti konusunda hile denetimine verilen önem giderek artmaktadır. Bu çalışmada amaç, işletmeleri derinden sarsan hile çeşitlerinden biri olan müşteri hilelerin ne olduğu, nasıl meydana geldiği ve işletmelerde nasıl tespit edilmesi ve ne şekilde önlenmesi gerektiği konuları üzerinde durulmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde hile kavramları ve özellikleri, ikinci bölümde hile denetimin kavramı, önemi ve hile denetiminde uygulanan teknikler, üçüncü bölümde müşteri hilelerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Son bölümde ise hile denetiminde müşteri hilelerinin tespitine ilişkin temel bilgilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hile, Hile Denetimi, Müşteri Hileleri, Proaktif Yöntemler

JEL Kodları: M40, M41, M42, M49

* İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, ipek.yaylali@medipol.edu.tr

DETECTION OF CUSTOMER FRAUD WITHIN THE SCOPE OF A FRAUD AUDIT**ABSTRACT**

The fact that the accounting and auditing scandals in the world have reached a point that will shake the markets deeply indicates how important fraud is. Innovations in the business world, changes and differences in conditions reveal that controls have a significant share and that audit procedures should be based on professional experience and should be carried out together with audit teams specific to each field. Especially in recent years, the importance given to fraud auditing has been increasing in the detection of increasing fraud in businesses. The aim of this study is to focus on what customer fraud is, how it occurs and how it should be detected and prevented in businesses, which is one of the types of fraud that shakes businesses deeply. In the first part of the study, the concepts, and characteristics of fraud, in the second part, the concept of fraud control, its importance and the techniques applied in fraud inspection, in the third part, customer frauds are evaluated. In the last section, basic information about the detection of customer fraud in fraud auditing is given.

Keywords: Fraud, Fraud Audit, Customer Fraud, Proactive Methods

JEL Codes: M40, M41, M42, M49

1. GİRİŞ

Son yıllarda yaşanan ve günümüze kadar etkisi devam eden muhasebe ve denetim skandalları, sadece işletmelerin faaliyette buldukları ülkeleri etkilememiş, tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Yaşanan bu skandallar, birçok kişinin işten çıkmasına ve büyük yatırımların kaybedilmesine neden olmuştur.

Dünyada ve ülkemizde finansal krizleri hızlandıran ve işletmeleri iflasa sürükleyen nedenlerin başında faaliyetlerin kurumsal yönetim anlayışı kapsamında değerlendirilmemesidir (Amudo & Inanga, 2009). Ekonomik faaliyetlerin çeşitliliği, verilerin çokluğu, teknoloji kullanımının yaygınlığı ve büyüme düşüncesi muhasebe işlemlerinde karmaşık ve zor işlemlere zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla hazırlanan finansal tabloların güvenilirliğini sorgulama ihtiyacı doğurmuş ve bilgi kullanıcıların güvenilir bilgiye olan gereksinimini artırmıştır. Finansal tabloların doğruluğu ve güvenilirliğini sağlamak adına alanında yetkin, deneyimli ve tarafsız kişilere ihtiyaç duyulmaktadır (Selimoğlu Kardeş ve diğerleri, 2011). Tüm bunlarla birlikte, yaşanan skandallar dünya ekonomisi üzerinde derin bir etki yaratarak, denetim firmalarına yönelik güveni sorgular hale getirmiştir (Mulligan, 2002).

Küresel rekabet ortamı ve teknoloji bağlamda yaşanan yeniliklere uyum sağlamak adına işletmeler her alanda yenileme ihtiyacına gitmişlerdir. İşletme faaliyetlerin artmasıyla birlikte sosyal ve ekonomik alanda birtakım hilelerin ortaya çıkma ihtimali artmıştır. İşletme varlıklarının kötüye kullanılması, muhasebe verilerinin tahrip edilmesi, kontrollerin yetersizliği vb. etkenler şeklinde sıralanabilir (Ekeiqwe, 2000). Aynı zamanda, internetin yaygınlığı ve erişebilirliği iş dünyasında büyük fırsatların doğmasına ve beraberinde olası risklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Volonino ve diğerleri, 2007). İşletme-

ler iş ve işlemlerin yürütülmesi aşamasında ortaya çıkan hilelerin tespiti için gerekli yöntemleri acilen uygulamaya koyulmuştur. Bunun neticesinde işletmeler yaşanan bu olumsuz durumların çözümü adına hile kavramı ve hilelerin tespiti ile ilgili detaylı araştırmalara yönelmiştir (Varıcı, 2012). Diğer taraftan yapılan araştırmalar neticesinde işletme yöneticilerinin işletmelerinin küçük bir işletme olduğu ve risk altında olmadığı ve çalışan sayısının yüz kişinin altında olduğu yönündeki düşüncelerin varlığı bu tarz işletmelerde daha çok hile vakaların yaşandığı yönündedir (Gagliardi, 2014). İnsan faktörünün olduğu her yerde hile kaçınılmazdır. Güven duygusu nedeniyle süreçlerin yönetiminde kontrollerin yetersizliği, yetki sınırının uygulanmaması, her işlemin aynı kişi tarafından yapılması vb. eylemlerin uygulandığı işletmelerde olası hilelerin ortaya çıkma ihtimali oldukça fazladır. İşletmeler büyüdükçe ve işletme faaliyetlerinde çeşitlilik arttıkça işlemlerde gerekli kontrolleri doğrudan ya da dolaylı olarak sağlamaları imkansızdır. Kontrollerin alanında uzman ve tecrübeli iyi bir denetim ekibiyle birlikte hareket edilmesi olası hilelerin şiddet düzeyini azaltılacağı yönündedir.

2. KONU İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

2.1. Hile Kavramı ve Özellikleri

Hile, dünya çapında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde endişe yaratan ciddi bir sorundur. Hile, üst yönetimden en alt birimlere kadar gerek kamu gerekse özel sektörlerde giderek yaygınlaşan bir yaşam biçimi şekline dönüşmektedir (Abiola, 2009).

Hile, kişi ve kurumları aldatmak için kasıtlı yapılan eylemlerdir (Koh ve diğerleri, 2009). Hile, kendi menfaati ya da üçüncü taraflara haksız bir kazanç sağlamak amacıyla işletme varlıklarının ele geçirilmesi veya yükümlülüklerin yerine getirilmemesi şeklinde gerçekleşmektedir (Hacıhasanoğlu & Karaca, 2015). Başka bir tanıma göre çalışanlar ve üçüncü kişiler tarafından bilerek ve kasdi olarak menfaat sağlamak adına muhasebe verilerin değiştirilmesi, bilgi ve belgelerin gizlenmesi, muhasebe politika ve kuralların yanlış uygulanması şeklinde ifade edilebilir (Bunget & Dumitrescu, 2009). Hile, önceden planlanmış ve anlık fırsatların doğmasıyla birlikte devreye girer. Kişiler tarafından gerçekleşen hilelerin temel amacı genellikle yaşam standartlarının yükselmesi yönündedir. Gerçekleşen hile eylemlerinde en çok işveren zarar görür (Nwaze, 2012).

Hile kavramında yer alan varsayımlar şu şekilde sıralanabilir:

- Kasıtlı bir şekilde gerçekleşmektedir
- Hile, gizli olarak sürdürülen bir eylemdir
- Her türlü durumda işletme zarar görür
- Hile eylemini gerçekleştiren kendisine yarar sağlamaktadır
- Kurban genellikle aldatılır (Gee, 2014).

Hile, faaliyet ve süreçlerin yönetilmesi aşamasında ciddi zorluklar yaratan bir eylem olup, işletmeler için temel sorunlardan biri olarak görülmektedir (Law, 2011); (Perri & Brody, 2012). Hile, itibarın yok olmasına, faaliyetlerde küçülmeye ya da iflase kadar birçok olumsuz durumları işaret etmektedir

(Gbegi & Adebisi , 2014). Hile, işletmelerde varlıkların yok olmasına ve maddi zararların artmasına yol açan gizli bir risktir. Bu riskler sadece maddi kayıplara ortam hazırlamamakta aynı zamanda sürekliliği de etkileyerek işletme imajını sarsmaktadır. İşletmeler, ilgili risklerin etkisini düşürmek için öncelikle hileleri oluşturan alt faktörleri araştırmalı, olası riskleri tanımaları ve gerekli önlemleri uygulamaları gerekmektedir (Yılmaz ve diğerleri, 2018).

Dünya çapında gerçekleşen yakın tarihli kurumsal muhasebe skandalları (Enron, WorldCom, Global Crossing, Tyco vb.) hile ile ilgili endişeleri artırmıştır (Peterson & Buckhoff, 2004); (Rezaee ve diğerleri, 2004). Bu tür skandallar, yatırımcıların finansal piyasalara olan güvenini azaltmış ve yeniden yatırım yapma girişimini engellemiştir (Manurung & Hardika, 2015). Hile, ulusal sınırları aşan küresel bir sorundur. Tüm ülkeler, sermayenin başka yerlere yönlendirilmesi ve ekonomik gelişmeyi durma noktasına getiren risklerin önlenmesi veya minimum seviyeye indirilmesi kapsamında yeni yöntemlere ihtiyaç duymuştur (Svensson, 2003).

Hile eylemi, yönetim ve çalışanlar tarafından uygun olmayan ahlaki ve etik davranışların sergilenmesi, işletme varlıkların ve yatırımların zimmete geçirilmesi ya da kötüye kullanılması, finansal tabloların manipüle edilmesi, yatırımcıların aldatılması (Soltani, 2014), kayıpların gereğinden az gösterilmesi veya kasıtlı olarak gizlenmesine kadar farklı şekillerde gerçekleşmektedir (Wang ve diğerleri, 2006).

Hile risklerin tespit edilmesinde şüpheli davranışlar ve kırmızı bayrakların varlığı önem taşımaktadır. Davranışsal olmadan şüphecilik, hilelerin tespit edilmesi aşamasında genellikle güçtür. Çünkü, hilelerin işletme yapısı çerçevesinde menfaat sağlamak üzere kişiler tarafından nasıl ve ne zaman gerçekleşeceği öngörülememektedir (Knapp & Knapp, 2001). Hile, kişi/kişiler tarafından kasten yapıldığından tespit edilmesi zor ve zaman alabilmektedir (Kapardis , 2002). Hilenin tespitini engelleyen bir diğer faktör hile türlerinin fazlalığı ve hilenin gerçekleşmesinde alt yatan motivasyonların bilinmemesidir (Kassem & Higson, 2012). Tüm bunlarla birlikte, teknolojinin gelişimi ve muhasebe alanındaki yenilikler hem iyi hem de kötü haber olma niteliğini taşımaktadır. Çünkü değişim ve gelişim bazı durumlarda hilelerin gerçekleşme boyutunu artırmakta ve birçok fırsatları yaratabilmektedir (Çatıkkaş & Çalış , 2007). Diğer bir etken ise konumundan dolayı hilelerin tespit edilememesi ve üst konumda bulunan kişiler tarafından yapılan hilelerin büyük maddi kayıplara yol açtığı ve iflase kadar götürdüğü gerçeğidir. Bu tür hilelerin pozisyonundan dolayı tespit edilmesi zaman alabilmekte ve etki düzeyi yüksek olmaktadır (Idowu, 2009). Hile, büyük maddi ve manevi zararlara neden olan, sosyal ve çevresel istikrarı zayıflatan ve ekonomiye darbe vuran, itibarı zedeleyen ve sürekliliği tehdit eden bir eylemdir (Nicolescu, 2007). Yaşanan hileler neticesinde finansal raporlamanın güvenilirliğini ve denetimin kalitesini artırmak için kurumsal yönetim kritik bir önem taşımaktadır (Ezzell, 2002).

İşletme yönetimi ve çalışanlarca yapılan hileler işletmeler için önemli sorunlardan biri haline gelmiştir. Yapılan hile araştırmaları neticesinde işletmelerin yıllık gelirlerinin %5'ini hileli işlemlerden dolayı kayb ettikleri görülmektedir. Vaka sayısı ve maliyet açısından artış gösteren hilelere şu şekilde örnekler verilebilir:

- İşletme yönetimi tarafından ilgilileri aldatmak için yapılan finansal tablo hileleri
- İşletme çalışanları tarafından yapılan hileler

- Yatırımlarla ilgili yapılan hileler
- Beyaz yakalılar tarafından yapılan hileler
- Ticari rüşvetler ve komisyonlar,
- Banka işlemleri ile ilgili hileler
- Kredi kartı, bilgisayar ve internet hileleri şeklinde açıklanmaktadır (Bozkurt, 2000).

Hilelerin tespiti ve önlenmesi aşamasında işletme yönetimine büyük sorumluluklar düşmektedir. Bahsi geçen olası risklerin bertaraf edilmesinde gerekli kontrol mekanizmalarının devreye girmesi, çalışanların kontrol sürecine dahil edilmesi ve yetkilerinin belirlenmesi ile tüm alanlarda görevlerin ayrımı ilkesinin uygulanması önem taşımaktadır.

2.2. Hilenin Ortaya Çıkartılması ve Önlenmesi

Kurumsal dünyada hile en kritik sorunlar arasında yerini korumakta ve günümüz şartlarında giderek daha da yaygınlaşmaktadır (Skousen & Wright, 2006). Ekonomik küreselleşme sonrasında işletmelerde yaşanan skandallar tüm dikkatleri denetim sürecine yönlendirmiştir. İşletmelerde hileler incelendiğinde yönetim tarafından gerçekleşen hilelerin tespiti ve önlenmesi aşamasında gerekli tedbirlerin alınmadığı yönündedir. Bu tür durumlar genellikle zayıf bir yönetime sahip olmakla ilişkilidir (Dzamba, 2004).

Hileden korunmak yüzde yüz mümkün değildir. İşletme yönetimi hilelerin önlenmesi hususunda gerekli tedbirleri sağlamış olsa da hile kaçınılmazdır. Yönetimin gerekli tüm düzenlemeleri yerine getirdiğini düşünerek rahat olmamaları ve her daim tedbirli olmaları ve buna göre davranmaları gerekir (Sheridan, 2014). İşletmeler hile ile mücadele etme aşamalarında belirledikleri stratejilerde başarılı olabilmesi için hilelerin ortaya çıkartılması kadar hilelerin önlenmesine de gereken önemi vermelidir. Bu iki kavramın birlikte ele alınması gerekmektedir (Bozkurt, 2016). Hileleri bertaraf etmek adına önleyici kontroller oluşturulmalı ve tüm birimlerde hilelerin ortaya çıkma düşüncesi yüksek seviyede tutulmalıdır (Yılmaz B. , 2005).

Hile ile ilgili somut kanıtlara ulaşmak ilk etapda oldukça güçtür. Hile sürecinde bulunan unsurlardan biri hilelerin ortaya çıkartılması aşamasında hile belirtileri işaretleridir (Gökçen & Tipi, 2019). İşletme varlıklarının kötüye kullanımında ve finansal tablolarda yapılan hileleri tespit etme ve önlemede yardımcı olan uyarı işaretleri bulunmaktadır (Dzamba, 2004). Bu uyarı işaretleri, hile olasılığını gösteren önemli kanıt delilleri olup, önlem alınması gerektiğini bildiren kırmızı bayraklardır (Green & Calderon, 1996). Hilenin ortaya çıkartılmasından sonra hile ile ilgili bir araştırma söz konusu ise hile araştırılmasına geçilir (Gökçen & Tipi, 2019). Diğer bir ifadeyle, hilenin ortaya çıkartılması aşaması bir hilenin olup olmadığına yönelik bir şüphe duyularak incelemeler yapılır, hilenin araştırılması ise hile gerçekleştiikten sonra hilenin nasıl ne zaman, kim tarafından ve niçin yapıldığı sorularına cevaplar aranır (Bozkurt, 2016).

Hile, işletme itibarına zarar veren bir eylem olmakla birlikte yatırımcıların güvenini azaltan önemli bir sorundur. Yatırımcılar hile riski sorununa karşı çok temkinli davranmaktadırlar. Yatırımcıların yatırım yapılacak işletme hakkında kurumsal yönetim kapsamında yer alıp almaması büyük önem taşımaktadır.

Ayrıca, yatırımcılar hilelerin önlenmesinde etkili yöntemlerin uygulanıp uygulanmadığı konusuna da odaklanmaktadır (Munteanu ve diğerleri, 2010).

Hilenin önlenmesi ile ilgili en çok kullanılan ihbar hattı yöntemidir. İhbar hattı, bir kişi tarafından fark edilen hilelerin ilgili birimlere bildirilmesi sonucu yetkili kişiler tarafından çözülmesini içerir. İlgili bildirimler doğrudan gerçekleşen hile ile ilgili belirtiler olabileceği gibi bazı ipuçları vermek şeklinde de gerçekleşebilir. İşletmelerde ihbar hattının etkin işlenmesine yönelik birtakım özellikler şu şekilde sıralanabilir:

- Kişilerin ahlaki açıdan yeterli duyarlılığa sahip olması
- Kişilerin hileleri çözmek için stratejileri belirleme yeteneğine sahip olması ve
- Kişilerin hileleri çözmek için istekli ve kararlı olmalarıdır (Rezaee & Riley, 2010).

İşletmelerde olası hilelerin önlenmesi adına alınacak tedbirler aşağıdaki gibi sıralanabilir. Bu tedbirler hile risklerinin azaltılmasında katkı sağlayacaktır.

- Dürüstlük ve Etik Değerler yaratmak
- Çalışanların her daim izlenmesi
- İhbar hattı oluşturulması
- İşe uygun çalışanların seçimi
- Cezalandırma politikasının oluşturulması
- Uygun ve güvenilir çalışma ortamının yaratılması
- Hile risk değerlendirilmesinin yapılması
- Çalışanlara destek programlarının oluşturulması
- İç kontrolün etkinleştirilmesi
- İç denetim fonksiyonunun kurulması
- Hile bilincinin oluşturulması, şeklinde belirtilmektedir (Gloeck & De Jager, 2005).

İşletmelerde etkin ve verimli bir iç kontrol sisteminin varlığı, hileyi gerçekleştiren kişi/kişiler üzerinde önemli bir caydırıcılığı bulunmaktadır. Kontrol mekanizmalarının etkili ve güçlü olması hem hilelerin gerçekleşme alanlarının azalmasına hem de hilelerin kısa zamanda ortaya çıkmasına etki eder. Hilelerin çoğu, yakalanmama düşüncesi ve fırsat unsurunun devreye girmesiyle meydana gelmektedir (Abiola & Oyewole, 2013). Bu kapsamda gerçekleşen hileleri ortaya çıkartmak, önlemek, gerekli tedbirleri almak ve uygulamak işletme yönetiminin görevleri arasındadır. İşletme yönetimi özellikle iç kontrol sistemini kurarak ve bu sistemin etkinliğini sağlayarak olası hilelerin etkisini düşürebilir. Bir başka önemli etken ise diğer denetim birimlerinin sisteme entegre edilmesi hususunun yönetime sağlayacağı faydadır. Tüm

bunlarla birlikte, hilenin finansal tablolar üzerinde önemli bir etkiye sahip olması nedeni ile bağımsız denetçilere hile riskini araştırma ve değerlendirme sorumluluğu verilmiştir (Kaya & Uzay, 2018).

Hilelerin ortaya çıkartılmasında oluşan maliyetler işletmeler nezdinde istenmeyen bir durumdur. Bu açıdan, olası hilelerin erkenden tespit edilmesi ve fırsatların ortadan kaldırılması iç kontrol sisteminin kurulması ile mümkündür. Kontrol ortamının sağlanması, risklerin değerlendirilmesi, güvenilir bilgi sistemi ve izleme faaliyetlerinin etkili olması ise ancak iç kontrol sisteminin uygun ve doğru zamanda kurulmasıyla ilişkilidir. Ayrıca dürüstlük ve iş ahlakı ile ilgili değerlerin işletmenin her kademesinde benimsenmesi de diğer önemli bir adımdır (Biegelman & Bartow, 2012). İşletme yönetimi, çalışanın davranışlarını, yaşam tarzındaki değişiklikleri, uyuşturucu/alkol veya kumar bağımlılığı, nitelik, yeterlilik, eğitim, önceki işler, performansın düzenli olarak değerlendirilmesi ve alınan kararlarla ilgili tutarsızlıklar gibi faktörleri de dikkate almalıdır (Petraşcu & Tieanu, 2014). Dolayısıyla, etkin bir iç kontrol sistemi aracılığı ile hile olayları erkenden fark edilerek, gerekli önlemler alınır ve oluşacak kayıpların önüne geçilebilir (Hermiyetti, 2010).

(Petraşcu & Tamas, 2013), göre iç kontrolün rolü, işletmenin finansal verilerinin muhasebe ilkelerine uygunluğu ve finansal tabloların doğru, güvenilir ve eksiksiz bir resmini sunmaktır. Usulsüzlüğü ve dolandırıcılığı tespit etmek ve sınırlandırmak için etkili bir yöntemdir. Bununla birlikte bir iç denetimin varlığı ile bağımsız denetim ve diğer denetim faaliyetleri arasında sağlıklı iletişim kurularak uygun ve doğru yapıya sahip bir iç kontrol sistemi geliştirilebilir. Bu noktadan hareketle, iş ve işlemlerin doğru yürütülmesine yardımcı olur ve olası hilelerin önlenmesine destek verir. İşletmelerde etkin bir iç kontrol sisteminin oluşturulmaması neticesinde; denetim çalışmalarında yaşanan eksiklik, performans kalitesini değerlendirmede yetersizlik, bilgilere ulaşmada yaşanan aksaklıklar ve işletme yönetiminin ihmalkâr davranışı hilelerin gerçekleşmesi için birtakım fırsatları doğurabilir (Kostova, 2013).

Denetçinin denetim süresince hileleri ortaya çıkartma konularında hâkim olmaları gereken üç temel yöntem bulunmaktadır. Bunlar (Vona, 2012);

Farkındalık yöntemi: Kişi/kişilerin hileli işlemleri gerçekleştirirken gizlemek adına kırmızı bayrakların (uyarı, işaret, ipuçları) farkında olmaktır.

Teori yöntemi: Denetçinin hile tanımlarına, hile işaretlerine ve hile üçgenine hâkim olmaktır.

Metodoloji yöntemi ise hile eylemi amacının tanımlanması, hile risklerine hâkim olunması, hile riski değerlendirme sürecinin geliştirilmesi ve hile soruşturmasının yürütülmesi şeklinde gerçekleşmektedir.

Gerçekleşen hilelerin önlenmesinde birtakım yöntemler mevcuttur. Söz konusu bu hileleri önlemede işletme yönetiminin gerekli alt yapıyı kurması elzem bir durumdur. İlgili yöntemler ise;

- Sürpriz denetimler
- Duran varlık ve stokların takibi
- Bordro bilgilerinin kontrolü
- İzleme

- Seyahat ve personel giderlerinin kontrolü
- İhbar hattı uygulamaları
- Satıcıların kontrolü ve banka mutabakatları, şeklinde sıralanabilir (Pehlivanlı, 2011).

Kısaca, işletme yönetimi olası hilelerin verdiği zararları önlemek ya da etkisini en aza indirmek için kontrol ortamının sağlanmasına öncelik vermelidir. Maliyet faktörleri ikinci planda tutularak her alan için gerekli ve deneyimli denetçiler ön planda yer almalıdır. Hileyi önlemek kesin olmamakla birlikte insan faktörünün olduğu her yerde hile kaçınılmazdır anlayışı işletmeleri süreçlerin her aşamasında harekete geçirecektir. Teknolojinin bu denli geliştiği bir dönemde hileleri klasik yöntemlerle çözmek itibar ve sürekliliğe olumsuz etki edecektir.

3. HİLE DENETİMİNİN TANIMI VE ÖNEMİ

Küresel rekabet ve teknolojik değişimlere bağlı olarak artan hile ve yolsuzluklar, başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere diğer gelişmiş ülkelerde “hile denetim” diğer ismiyle “adli muhasebe” olarak yeni bir mesleğin doğmasına zemin hazırlamıştır. Hile denetimi, muhasebe verilerinin güvenilir ve doğruluğundan şüphe duyulan durumlarda başvuru alanıdır (Rasmussen & Leuanae, 2004).

İşletmelerde faaliyetlerin yürütülmesi sırasında sık sık hileler ortaya çıkmaktadır. İşletme yöneticisi, çalışan, satıcı ya da müşteriler herhangi bir baskı durumunda kaldıklarında ya da bir fırsat unsuru ortaya çıktığında hilelere başvurabilirler. Bu kapsamda, iş ve işlemlerin sağlıklı yürütülmesinde hile denetimi önem arz eden konu olarak ortaya çıkmaktadır (Akçay & Uysal, 2019). İşletmelerde süreklilik sağlayan ve önem kazanan sürekli denetim kavramı, koşulların etkisiyle birlikte diğer farklı denetim alanlarını ortaya çıkartmıştır. Bu denetim alanlarından biri, işletmelerin sürekli karşı karşıya kaldıkları hileleri tespit eden, önlemeye yönelik yeni yöntemleri ortaya koyan, hilelerin önlenmesi için risk haritasını çıkaran ve hilelerin etkilerini gidermeye çalışan ya da derecesini azaltan ve işletmeler için gerekli olunan hile denetimi kavramıdır (Pehlivanlı, 2011).

Hile denetimi, finansal tablolarda yer alan bilgilerin doğruluğunu tespit etmeye yönelik makul güvence vermek amacı ile gerçekleşen ve planlı bir şekilde yapılan süreçtir (Doğan & Kayakıran, 2017). Hile denetimi, denetim sürecine başlamadan önceden planlanan bir denetim programının oluşturulması kapsamında denetim ekibinin karar ve performansı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Bierstaker & Wright, 2001). Ayrıca, üst yönetimde bulunan kişiler tarafından sergilenen davranış ve tutumların çalışan performansına etki edebileceği için gerekli önlemleri ortaya koyarak olası hilelerin derecesini azaltmaktadır (D'Aquila & Bean, 2003).

İşletmelerde gerçekleşen hilelerin tespiti genellikle finansal denetim sırasında ortaya çıkmaktadır. Nedeni ise finansal denetim odağının hile denetimine göre farklı olması ve uygulanan testlerin farklılaşmasıdır (Pearson & Singleton, 2008). İşletmelerde gerçekleşen hileleri önlemek adına yeni yöntemler için arayışlara gidilmesi genellikle kırmızı bayrak (işaret) yaklaşımının kabul edilmemesiyle ilişkilidir. Kırmızı bayraklar, hile göstergelerinden oluşan bir kontrol listesinin kullanılmasını içerir. Kırmızı bay-

rakların varlığı hilenin varlığını göstermez, fakat bir denetçiyi uyarmak için kullanılan ipuçlarıdır. Bu açıdan bu uyarıcı faktörünün uygulanması işletmelere fayda sağlayacaktır (Kapardis , 2002).

Denetçilerin hileleri tespit etmede başarısız olmaları genellikle alanında uzman olmayan denetçilerin sorumluluğunda hilelerin araştırılmasıdır. Faaliyetlerin tür, yapı ve oluşumlarına göre denetim süreci alanlara özgü olmalıdır (Hammersley ve diğerleri, 2011). Bu aşamada kontrol mekanizmalarıyla birlikte diğer denetim süreçlerinin devreye girmesi büyük önem teşkil etmektedir. Gerçekleşen her hile sürekliliği zedeledikçe çalışan performansını da olumsuz etkileyecektir (Munteanu ve diğerleri, 2010). Bu bakımdan hileleri tespit etmede sorumlu olan hile denetçisinin; hileleri tespit etme yeteneğine sahip olması, sezgilerini etkin kullanması, soruşturma kabiliyetine sahip olması ve denetim programını yürütürken mesleki bilgi ve deneyime vakıf olması önem arz etmektedir (Rahmawati, 2017). Ayrıca hile denetimi, hilelerle mücadele edilmesinde gerekli denetim ekibini yeniden kurmak, önleyici politikalar oluşturmak ve sisteme entegre edilmesini sağlamak, riskleri belirlemek ve değerlendirmek, izleme süreçlerinin geliştirilmesini, kontrol mekanizmalarının etkinliğini, iş akış süreçlerinin sürekli test edilmesi gibi yaklaşımlara sahip olması hileleri önlemede katkı sağlayacağı göz ardı edilmemelidir (Gallet, 2010).

Hile denetimin etkili olması yönünde yapılacak ilk adım, denetimin yapılacağı birimin iyi bir şekilde analiz edilmesidir. Çünkü her işletmenin faaliyet alanı ve süreçleri farklılık gösterebilmektedir. Faaliyet alanı ve iş süreçlerinin daha iyi değerlendirilmesi için gerekli unsurlar şu şekilde sıralanabilir:

- İşletme içerisinde bulunan tüm birimlerle görüşmeler yapılarak faaliyetlerin değerlendirilmesi
- İşletmenin diğer üçüncü taraf ile bağlantılarının incelenmesi
- İşletmede daha önce yaşanmış hile olaylarının değerlendirilmesi
- Üst pozisyonda bulunan yönetici ve kilit konumda yer alan çalışanlarla görüşmelerin yapılması
- İşletmenin iş akış süreçleri ile bu iş süreçlerinin ürettiği verilerin değerlendirilmesi
- İşletmede doğabilecek hile vakalarının belirlenmesidir (Singleton & Singleton, 2010).

Teknolojinin iş dünyasında hızlı bir şekilde yerini alması faaliyetlerde çeşitliliğe neden olmuştur. Bu durum işlemlerin zor ve karmaşıklığını kaçınılmaz hale getirmiştir. Dolayısıyla gerçekleşen hileler gizli bir şekilde yürütülmektedir. Çalışanlar teknolojinin getirdiği imkanları kullanarak bilgi ve belgelerin saklanması ya da değiştirilmesini daha kolay yapabilmektedir (Kenyon & Tilton, 2006). Ayrıca, birçok işletme ekonomik baskılar nedeniyle iflaslarla karşı karşıya kalmakta ve bu durum kontrol yetersizliğini oluşturarak çalışanlarda iş güvenliği eksikliğini yaratmaktadır. Bu olumsuz durumların varlığı ise hile riskini kademeli şekilde artırmaktadır (Owojori & Asaolu, 2009). Bu aşamada, kaliteli ve nitelikli bir denetim faaliyetinin gerçekleşmesi adına uygun ve doğru denetim programlarının oluşturulması, verilen sorumlulukların eksiksiz yerine getirilmesi, denetimle ilgili tüm sorumlulukların belirlenmesi ve doğru denetim tekniklerinin uygulanması önemlidir (Gönen & Rasgen, 2016).

3.1. Hile Denetim Teknikleri

3.1.1. Benford Yasası

Benford Yasası, veri kümesi içindeki sayılarda kullanılan rakamların olasılık dağılımlarını analiz etmek üzere uygulanan bir matematik yöntemidir. Benford yasasında ilgili rakamların beklenen frekansları ile gözlemlerin karşılaştırılması sonucu ortaya çıkan verilere uymayan anormal sayı dizileri doğrudan hileli işlemleri göstermemekte, hile riskinin artığına yönelik yoğunlaşması gereken alanı işaret etmektedir (Nigrini, 2011). Benford Yasası, rakamların ortaya çıkış sıklıkları ile muhasebe verilerinde ortaya çıkan ilk rakamların sıklıklarının karşılaştırılmasına dayanmaktadır (Terzi & Kasap, 2007).

3.1.2. Yapay Sinir Ağı

Yapay sinir ağları, insan beyninden esinlenerek, doğru ve güçlü istatistiksel modelleme yöntemi olarak ortaya çıkmıştır. Yapay sinir ağları, veri kümesinde bulunan işlemler arasındaki fonksiyonel bağlantıları belirlemekte ve bu işlemleri sınıflama, tanımlama, tahmin etme, değerlendirme ve kontrol testlerine tabi tutmaktadır (Coakley & Brown, 2000). Yapay sinir ağları, ağırlıklı bağlantılar aracılığıyla birbirine bağlanan ve her biri kendi belleğine sahip işlemlerden meydana gelen paralel ve dağıtılmış bilgi işleme yapılarıdır (Elmas, 2003). Yapay sinir ağları, hilelerin tespitinde ve risk değerlendirmelerinde kullanım alanı yaygındır (Cerullo & Cerullo, 2006).

3.1.3. Veri Madenciliği

Veri madenciliği, gizli kalmış bilgileri istatistik ve matematik teknikleri kullanarak çözmeye çalışan, ileriye yönelik önemli tahminlerde bulunmaya katkı sağlayan, fark edilmeyen ilişkileri açığa çıkaran, önemli kuralları üreten veri tabanlı teknoloji yöntemidir (Karacan & Uygun, 2016). Başka bir ifadeye göre veri madenciliği, büyük hacimli veri yığınları arasından önemli ve değeri olan bir bilgiyi elde etme işlemi şeklinde ifade edilebilir. Veri madenciliği, veriler arasındaki doğru ve anlamlı ilişkileri ortaya koymak üzere gerektiğinde ileriye dönük çıkarımlarda da bulunabilir (Özkan, 2008). Veri madenciliği, hile risklerinin gözlemlenmesi adına ve yüksek miktardaki bilgilerin etkin ve etken bir biçimde analiz edilmesini amaçlar (Rezaee & Riley, 2010). Genellikle adli muhasebeciler, özellikle büyük ölçekli veriler arasında herhangi bir anormallik olması durumunda veri madenciliğinden faydalanmaktadır (Crumbley, 2001).

3.1.4. Kırmızı Bayraklar (Red Flags)

Kırmızı bayraklar, yönetim ve çalışanların kişisel menfaat sağlamak adına hile yapmaya iten baskılar, fırsatlar, durumlar, tehditler ya da kişisel özellikler olarak tanımlanabilir (Gullkvist & Jokipii, 2013). Kırmızı bayraklar, işletmelerde ortaya çıkabilecek olası risk eylemleridir (DiNapoli, 2008). Hayatın olağan akışı dışında gelişen bir durum söz konusu olduğunda daha dikkatli araştırılması gerektiği ve hileye karşı bir eğilim olduğunun göstergesidir (Sandhu, 2016). Kırmızı bayraklar her işlemde hile belirtisini göstermese de hilenin olabileceğine yönelik ilgili alanlara daha fazla yoğunlaşmasını işaret etmektedir. Kırmızı bayraklar, hile denetimi sürecinde uygulanan erken uyarı sistemidir (Koornhof & du Plessis, 2000). Kırmızı bayraklar, hile belirtilerini değerlendirmede işletmenin yapısı, faaliyetlerin yürütülme şekli, sektör ve kültürüne dayanmaktadır (Pehlivanlı, 2011).

3.1.5. Analitik İnceleme Prosedürleri

Analitik inceleme prosedürleri, finansal ve finansal olmayan veriler arasındaki anlamlı ilişkileri analiz eden ve finansal tablolarda olası hata ve yanlışlıkları tespit etmeye yönelik geliştirilen bir yöntemdir (Meigs ve diğerleri, 1989). Analitik inceleme prosedürleri, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde önemli bir denetim yöntemi olarak kullanılmaktadır. Bu yöntemde, verilerin değerlendirilmesi aşamasında denetçinin bilgi birikimi ve deneyimi hileli vakaların ortaya çıkarılması kapsamında önemli bir konumdadır (Knapp & Knapp, 2001). Analitik inceleme prosedürlerinin uygulanması finansal tablolarda yer alan hesap kalemlerinde risklerin olma ihtimalini işaret eder. Risk olarak belirlenen her işlemde hile olasılığı bulunmayabilir (Taylor, 2011). Analitik inceleme prosedürlerinin temel amacı; işletme devamlılığının korunması, işletme ve çevresinin tanınması, hazırlanan finansal tablolardaki yanlışlıkların tespiti, denetim sürecinde uygulanan testlerin azaltılması ve kapsamının genişletilmesidir (Gökten & Gökten, 2010).

3.1.6. Çapraz Denetim Tekniği

Çapraz denetim, muhasebe işlemlerinde hangi hesap kaleminin alacak ya da hangi hesap kaleminin borç kaydı göstereceğine yönelik uygulanan bir tekniktir (Çankaya & Gerekan, 2009). Çapraz denetim, muhasebe işlemlerindeki hesapların birbiriyle karşılıklı doğru çalışması gerektiğini amaçlamaktadır. Muhasebe işlemlerinde karşılıklı çalışmaması gereken hesaplar aynı kayıt içerisinde söz konusu ise anormal bir durumun olduğu düşünülmelidir. Ayrıca, hesap kalemlerinde bulunan tutarların doğruluğu da önemlidir. Hesap kalemleri ile tutarlar arasında bir farkın olması halinde gerekli araştırmalar yapılır (Şen, 2007).

3.2. Hile Denetimi Aşamaları

Hile denetiminde temel amaç, hileli işlemlerin ortaya çıkarılması, odak noktası ise hileli işlemlerdir. Hile şemalarının tanımlanması ile başlayan ve hileye ilişkin denetim sonucunun oluşturulması ile biten hile denetiminin aşamaları aşağıdaki gibidir (Vona, 2012):

- **Hile Şemalarının Tanımlanması:** Hile denetimi, hata ve hileleri araştırmak üzere tasarlanan bir denetim yaklaşımıdır. İşletme sistemi içerisinde çeşitli hile şemaları mevcut olup, denetçi hileli işlemler için hangi hile şemalarının denetim planında uygulanacağına odaklanmalıdır.
- **Denetim Prosedürünün Tasarımı:** Hile denetim prosedürleri doğru işlemleri belirlemeye yöneliktir. Denetçi, belge incelemesi ile başlayarak ekonomik işlemlere yönelik prosedürlerin incelenmesi, bağımsız veri kıyaslamasının yapılması, mantıksal ve trend testlerin analizinin değerlendirilmesi şeklinde mevcut durumla karşılaştırılmalıdır.
- **Hile Fırsatı:** Çalışanlar, hileli işlemleri organize edebilir ve her türlü hilelere başvurabilirler. Burada temel amaç, denetçiler tarafından çalışanların hangi durumlarda hileli eylemlere başvurabileceklerini belirlemektir.
- **Veri Hazırlığı:** İşletme faaliyetlerinde gerçekleşen farklı işlemlerin tanımlanması ve analiz edilmesidir. Söz konusu hile riskleri eşlenir, kontroller belgelenir ve kontrollerin doğru çalışıp çalışmadığına yönelik değerlendirmeler yapılır.

- Kanıtların Değerlendirilmesi: Hile şemaları vasıtasıyla çalışanlar tarafından gizlenmiş olan hilelerin açığa çıkartılması için güvenilir kanıtların toplanmasıdır. Eksik belgelerin tespiti ve kontrollerin yetersizliği değerlendirilerek yönetimle paylaşılması gerekmektedir.
- Sonuçların Oluşturulması: Hile denetimi çalışmasında ortaya çıkan iki tür sonuç mevcuttur. Birincisi, gerçekleşen hile denetimi sonucunda hiçbir kanıt ulaşılmaması, ikinci sonuç ise toplanan kanıtların güvenilir ve yeterli düzeyde olmamasıdır.

Hile denetimi süresince belirlenmiş olan ve yapılan işlemler hile denetimin odak noktasını içermektedir. Herhangi bir hileli durum tespit edildiğinde, denetçi tarafından hile şemaları oluşturulmaktadır. İşletme faaliyetlerinde hileli işlemin olup olmadığına yönelik gerekli yöntemler uygulanarak ulaşılmaktadır. Yapılan değerlendirmeler neticesinde hileli işlem tespit edilirse gerekli soruşturma yapılmaktadır.

3.3. Hile Denetçisi ve Özellikleri

Son yıllarda yaşanan muhasebe skandalları birçok yatırımcı fonlarının yok olmasına ve yatırımcının piyasalara olan güveninin kaybetmesine neden olmuştur. Yaşanan bu olumsuz durumlar neticesinde işletmelerde hilelerin önlenmesine daha fazla yoğunlaşması gerektiği ortaya çıkmıştır (Peterson & Buckhoff, 2004); (Rezaee ve diğerleri, 2004). İşletmelerde gerçekleşen hilelerin zararları önemli boyutlara ulaşmıştır. Hilelerin tespit edilmesi ve önlenmesi uzmanlık gerektiren bir alandır. Muhasebeci, İç denetçi, bağımsız denetçiler tarafından hilenin tespit edilmesi ve önlenmesi konusunda yüksek bir performans beklenmemesi gerekir. Çünkü hile başlı başına uzmanlık gerektiren bir alandır. Bu nedenle yeni bir meslek türü olarak ortaya çıkmıştır. Bu mesleği icra edenlere Hile Denetçisi ya da Adli Muhasebeci adı verilmektedir (Bozkurt, 2000).

Hile denetçisi, faaliyet ve süreçlerde gerçekleşmiş ya da gerçekleşmesi muhtemel hilelerin tespiti ya da önlenmesi aşamasında hizmet sunan deneyimli kişilerdir (Çankaya & Gerekan, 2009). Hile denetçileri olarak adli muhasebeciler, hilenin nasıl, kimler tarafından ve ne şekillerde yapılabileceği konularında bilgi sahibi olmaları gerekmektedir.

Hile denetçileri, hileli işlemleri açığa çıkartma konusunda birtakım görevleri yerine getirmektedirler. Bunlar;

- Gerçekleştiğinden şüphe edilen hileli işlemleri belge ve kanıtlarıyla birlikte tespit etmek
- İşletmenin durumunu analiz etmek ve yapılacak işlemlerle ilgili tavsiyeleri değerlendirmek
- İşletme varlıklarının korunması ve geliştirilmesine katkı sunmak
- Aktiflerin tahsil işlemleri için hukuki işlemlerle ilgili işletmeye yardımcı olmak
- İşletmeyle birlikte çalışan diğer uzman kişilerle iştişare halinde bulunmaktır (Pazarçeviren, 2005).

Hile eylemleri, her geçen gün işletme ve çevresini olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Yaşanılan maddi kayıpların derecesi işletmeler nezdinde sağlıklı ölçülememektedir. Dolayısıyla bu olumsuz durumların yok edilmesi, hilelerin önlenmesiyle ilişkilidir. Gerçekleşen hilelerin önlenmesi ise mesleki deneyim

ve tecrübeye bağlı uzman kişilere olan gereksinimi artırmaktadır. Bu noktada, hile denetçiliği mesleği gerekli görülen önemli bir konu olarak yerini korumaktadır.

Basarılı bir hile değerlendirme sürecinin dört adımı mevcuttur. Bunlar;

- Hileli işlemlere neden olabilecek risk faktörlerini tespit etmek ve değerlendirmek
- İşletme faaliyetlerinde olası riskleri belirlemek ve değerlendirmek
- İşletme içinde hileye neden olabilecek olası riskleri belirlemek
- İşletme faaliyetlerinde zayıf kontrolleri tespit etmek ve değerlendirmek, şeklinde sıralanabilir (Zikmund, 2008).

Hile denetçiliği, farklı süreçlerin ve farklı davranış şekillerinin detaylı araştırıldığı ve incelendiği alan olarak bilinmektedir. Hile denetçisi ya da adli muhasebeci, yapılan hileleri kanıtlayıcı belgelerle ortaya koyma gayreti içerisindedir (Singleton & Singleton, 2010). Ayrıca hile denetçisi, hileli işlemler neticesinde hileyi gerçekleştiren çalışanların dolandırıcılığı, rüşvet, zimmete geçirme, nakit hırsızlığı, stok hırsızlığı, suça karışmış soruşturmalar gibi özel ve kamu sektöründe faaliyet gösteren işletmelere hizmet verir ve cezai konuların çözümü konusunda gerekli desteği sağlar (Shim ve diğerleri, 2008). Diğer bir ifadeyle hile denetçileri, muhasebe işlem ve süreçlerde, strateji, politika, personel ve kuralların doğru uygulanmasında gerekli önerilerde bulunur ve işletme içerisinde iç kontrol sisteminin etkin ve verimli işleyişine katkı sunar (Golden ve diğerleri, 2006).

4. MÜŞTERİ HİLELERİNİN TANIMI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Müşteri hileleri, müşterilerin mal ve hizmet satın aldıkları işletmeye karşı gerçekleştirdikleri hilelerdir. Müşteri hileleri, düşük tutarda mal ve hizmet satın alınması, alınan malların ödemesinin yapılmaması, ya da ödemeleri gereken tutarın altında bir ödeme yapma şeklinde genellikle müşteriler mal ve hizmet sunan işletmeleri kandırmak adına çeşitli hilelere yönelmektedirler (Elder ve diğerleri, 2010). Bu hile türünde “tüketici kanunu” bilinçli bir şekilde yanlış yorumlanarak işletmeler istismar edilmeye çalışılmaktadır. Müşteri hilelerinde satın alınan malın bir müddet kullanılıp iade edilmesi, garanti kapsamında olmayan bir malın “kapsam dahilindeymiş” gibi gösterilerek iadesi konusunda ısrar edilmesi, satın alınan malın bozuk ürün iddiasıyla mal bedelini ödemekten kaçınması vb. etkenler yolsuzluğun temel yöntemleridir (Albrecht ve diğerleri, 2009).

Müşteri hileleri genel olarak, mal ve hizmet alan müşteri tarafından ya tek başına ya da işletmede bir çalışanla birlikte ortaklaşa yapılmaktadır (Bozkurt, 2016). Müşterilerin tek başına gerçekleştirdikleri hilelerde genellikle teslim alınmış ürünler hakkında gerçek olmayan yanıltıcı iddialarda bulunmalarıdır. Müşterinin çalışanlarla birlikte gerçekleştirdikleri hilelerde ise düşük fiyatla ürün alınması, ödemenin yapılmadan ürünün teslim edilmesi, ödeme yapılmadığı halde yapılmış gibi gösterilmesi şeklinde işletmeler aldatılmaktadır (Singleton & Singleton, 2010).

Yapılan tanımlamalar kapsamında işletmelerde gerçekleşen müşteri hileleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- İşletmeden mal çalma
- Paketlenmiş mallar üzerindeki gizli hileler
- Benzer malların etiketlerini değiştirme
- İade amaçlı kısa dönemli satın almalar
- Garanti kapsamında olan ürünü bir müddet kullandıktan sonra yenisi ile değiştirmek için ürüne kasten zarar vermek
- Belirli bir hizmet için sahte üyelik kayıtları
- Satın alınan malın ödemesinde sahte çek kullanımı
- Sigorta şirketlerinden hak edilmeyen ödemeleri almak, şeklinde tanımlanmaktadır (Tian & Keep, 2002).

Müşteri hilelerinde yapılan hile türleri çeşitlilik göstermekte olup, genelde müşterinin mal veya hizmet satın alınan işletmeye karşı kötü bir niyet öne sürerek parasal ya da ücretsiz bir ürün alma niyetiyle yapılmasıdır. Müşteri, işletmeden düşük tutarda ürün almakta veya mal ve hizmetlere yönelik aldatıcı iddialarda bulunarak kar gütmeye peşindedir. İşletme yönetiminin müşteri potansiyelini koruması adına müşterilerine güvenmesi sağlıklı bir iş ilişkisi için gereklidir. Fakat bazı müşterilerin iş ahlakı hileli davranışlara yol açmaktadır. İşletme yönetiminin mal ve hizmet satımında bu tarz olumsuz durumlarla karşılaşabileceği varsayılarak müşteri ilişkilerinde kontrolleri sağlamaları gerekmektedir.

Müşteri ve çalışan tarafından iş birliği şeklinde yapılan hileler genellikle işletme yönetiminin bilgisi dışında gerçekleşmektedir. Müşteriler, rüşvet ya da hediye karşılığında işletme çalışanlarını kolaylıkla etkisi altına alabilmektedirler. En sık karşılaşılan müşteri hilesi rüşvettir. Müşteriler işletmede ahlaki değerleri zayıf olan ve yaşam koşulları kötü olan çalışanları seçmektedirler. Çünkü bu tarz kişilerin kandırılması ve iş birliğine davet edilmesi daha basittir. Müşteri ve çalışanlar arasında usulsüzlüğe yönelik ilişkilerin kurulması ortaya çıkan maddi kayıplar kadar işletme varlığını da tehdit etmektedir. Müşteri hilelerinde işletmeler zarar ederken müşterilerle birlikte çalışanlarda kazanmaktadır.

İşletmeler her türlü mal ve hizmet satımında müşteriler tarafından çeşitli açılardan zarar görmektedirler. Çalışanlarında devreye girmesiyle birlikte mal veya hizmet satın alan müşteriler korunduğundan dolayı diğer müşterilerle rekabet ortamına girmemektedirler. Dolayısıyla, işletmeler gerçekte en iyi koşullarda satımı gerçekleştirilmemesinde ve bu durum satılan ürün veya hizmetin gerçek değerinin belirlenmemesine yol açmaktadır. Böylece müşteri kendi lehine mal veya hizmeti satın alabilmektedir. Çalışanla birlikte gerçekleşen müşteri hilelerinde alıcı firma çalışana sağladığı rüşveti işletmeden düşük tutarda mal veya hizmet satın alarak çıkartmaktadır. Bu hile türünde çalışanların müşteri ile olan ilişkileri incelenmelidir. Tek bir müşteriyle çalışmak hilelerin doğmasına ortam hazırlar. Kısaca, mal veya hizmet satışından bir karın elde edilebilmesi doğru müşteri seçimi ve doğru ilişkilerin yönetilmesiyle bağlantılıdır. Bu tarz durumlar işletmeleri maddi ve manevi zararlardan koruyacağı aşikardır.

5. HİLE DENETİMİNDE MÜŞTERİ HİLELERİNİN TESPİTİ

Çalışanlar tarafından farklı birim ve şekillerde gerçekleşen hileler sayı ve tutar olarak giderek artmakta ve bu durum işletmeler için önemli bir sorun haline gelmektedir. İşletmelerin kâbusu olan hilelerin tespiti için yapılacak ilk işlem işletme yapısının tanınması ve değerlendirilmesidir. Bununla birlikte, işletmenin içinde bulunduğu coğrafi konum ve faaliyet gösterdiği sektörde dikkate alınarak olası riskler tahmin edilmelidir.

Hile vakalarının her geçen gün artması işletme tarzı ve maliyet faktörlerinin etkisiyle ilgilidir. İşletmeler kendi kurumlarında hileli işlemler olmayacakmış gibi hareket etmektedirler. Fakat, gerçekleşen hileler çoğunlukla işletme yapısına göre şekillenmektedir. Bu bakımdan alt yapılar oluşturulmalı ve hile eylemi gerçekleşmeden önlem alınmalıdır. Çünkü, hile eylemi gerçekleştikten sonra tespiti oldukça güçtür ve maddi kayıpları yüksektir (Aslanzade, 2017).

Hile denetimi, son yıllarda işletmeler, ekonomi ve ülkeler kapsamında hilenin tespiti ve önlenmesinde kritik bir öneme sahiptir. Özellikle dünyada yankı uyandıran muhasebe ve denetim skandalları, denetimin her alanda önemine ve gerekliliğine dikkat çekmiştir (Emir, 2008). Dolayısıyla, işletmelerde gerçekleşen hilelerin tespiti ve önlenmesinde alanında yetkin denetçilere gereksinim duyulmaktadır.

Hile denetiminde gerçekleşen hilelerin nasıl ve ne şekilde ve kimler tarafından gerçekleştirildiğinin bilinmesi gerekmektedir (Yang ve diğerleri, 2017). O halde, hilelerin tespitinde işin teknik boyutunun temel bilgileri gerektirmesi nedeniyle hile denetçileri tarafından yapılan denetim diğer denetim faaliyetlerine göre daha kapsamlıdır.

Yönetim tarafından gerekli olunan iç kontrol sisteminin kurulmaması, işe alınan çalışanların dürüstlük ve ahlaki değerlerinin araştırılmaması, prim desteği adı altında belirlenen hedeflerin çalışanlar üzerinde uygulanması, çalışanlarla iletişim kurulmaması ve mevcut finansal sorunların bilinmemesi olası hileleri artırıcı yöndedir (Singleton & Singleton, 2010).

İşletmelerde gerçekleşen hile türleri içerisinde müşteri hilelerin verdiği zarar oldukça fazladır. İşletme yönetimi tarafından hilelerin önlenmesi için etkin bir iç kontrol sisteminin kurulması hayati bir önem taşımaktadır. İç kontrol sistemin varlığı, işletmeler için önemli bir güvenlik duvarı oluşturmaktadır. Kontrol ortamı bilinci yaratılarak iş ve görev tanımlamaların yapılması, yetkilerin belirlenmesi, doğru işe doğru kişinin seçilmesi ve eğitilmesi, görevlerin ayrılığı ilkesinin uygulanması, mal ve hizmet satımı ile ilgili işlemlerde farklı kişilerin görevlendirilmesi ve farklı kişiler tarafından muhasebeleştirilmesi, mal veya hizmete ilişkin satış prosedürlerinin oluşturulması, ödemelerin farklı kişiler tarafından takip edilmesi ve işleme alınması, alınan siparişlerin düzenli olarak kontrol edilmesi, depodan çıkan mallar için bağımsız teslim etme bölümlerinin oluşturulması vb. gibi faktörler ortaya çıkabilecek olası hilelerin önlenmesinde fayda sağlayacaktır.

Denetçilerin denetim sürecinde işlemlerle ilgili yüksek, düşük ya da yuvarlak rakamlara dikkat etmeleri önemlidir. Bu tür hilelerin ortaya çıkma olasılıkları bulunsa da genellikle tesadüf ya da ihbar şeklinde ortaya çıkmaktadır. İşletmeler kapsamında ister müşteri hileleri olsun ister satıcı hileleri olsun her türlü alım ve satımı yapılan mallara ilişkin piyasalara göre faturalarda makul bir fiyatlandırma ya da yuvarlak tutarlar söz konusu ise gerçekleşmiş birtakım hileli işlemlerin olabileceğine işaret etmektedir (Lanza,

2003). Ayrıca, müşteri ile doğrudan ilişki içerisinde bulunan çalışanların bu tür hileleri gerçekleştirmek üzere özel eğitim almış olmaları diğer önemli bir husustur. Eğitim alan çalışanlar, sık kullandığı hile yöntemlerine başvurmakta ve daha bilinçli bir şekilde hareket etmektedirler (Goldmann & Kaufman, 2009).

Müşteri hileleri, satıcı işletmelere fark ettirilmeden uzun süre devam eden ve kolaylıkla gerçekleşen bir hile yöntemidir. Bu hilelerin ortaya çıkartılması oldukça güç olup, maddi anlamda daha büyük zararlara neden olabilmektedir. Çünkü işin içinde birden fazla taraf bulunduğundan hile daha yavaş ilerlemekte ve müşteri ile çalışana duyulan güven nedeniyle daha geç anlaşılmaktadır (Bozkurt, 2016).

Müşteri hilelerinin tespiti yapılırken işletmenin satış ve tahsilat döngüsünde gerçekleşen işlemlere denetçinin odaklanması gerekmektedir. Burada denetçi, müşteri tarafından gelen bir siparişin olup olmadığı, sipariş var ise sipariş formunun hazırlanıp hazırlanmadığı, sipariş onaylandığında müşteriye onaylanmış sipariş formunun gönderilip gönderilmediği ve yükleme belgesi ile muhasebe tarafından faturanın düzenlenip düzenlenmediği, fatura tutarının piyasa fiyatıyla yakın değerde olup olmadığı kontrol edilmelidir (Bozkurt, 2018). Bütün bu işlemler denetim süzgecinden geçtikten sonra denetçi, müşterinin yeni bir müşteri olup olmadığına, eski bir müşteri ise nasıl ve ne şekilde çalıştığına odaklanmalıdır.

Sonuç olarak, hileli işlemlerin ortaya çıkartılmasında diğer denetim faaliyetlerinin etkisi kadar hile denetiminin katkısı da göz ardı edilemez. Hile konusunda eğitim almış denetçilerin hile alanlarına yoğunluğu ve denetimi daha derin olabilmektedir. Söz konusu bu hileler kapsamında müşteri hilelerin ortaya çıkartılmasında denetçilerin izlemeleri gereken önemli adımlar mevcuttur. Örneğin, çalışanlar sürekli izlenmeli, çalışan ve müşteri ilişkisine dikkat edilmeli, müşteri arasında gerçekleşen sözleşmeler incelenmeli, müşteri listeleri gözden geçirilmeli, tek bir müşteriyle olan çalışma durumu araştırılmalı, faturalarda yer alan tutarlar incelenmeli, alınan mal ve hizmetin değerine göre sektör fiyatları ile fatura fiyatları karşılaştırılmalı ve gelen ihbarlar dikkate alınarak araştırmalar yapılmalıdır.

Hile ile mücadelede işletmelerin bilinçlenmesi önemli bir adımdır. İşletmeler, sadece kar elde etme düşüncesi ile hareket etmemeleri gerekmektedir. Ekonominin gelişmesinde, istihdamın sağlanmasında ve refah düzeyinin artmasında önemli bir yer edinmektedir. O halde işletmelerin sürekliliği istikrarlı bir şekilde devam ettirmeleri iş ahlakı ile doğru orantılıdır. Diğer bir ifadeyle maliyet faktörlerinin dikkate alınması ve çalışanların beklentilerine duyarsız kalınması hilelerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu kapsamda, işletmeler kurumsal yönetim anlayışı çerçevesinde hareket ederek tüm faaliyetlerin şeffaf ve hesap verebilirlik ortamında sağlanması hile olasılığını tamamen ortadan kaldırmamakla birlikte etkisini ve maddi kayıpları azaltacağı yönündedir.

6. SONUÇ

Son yıllarda yaşanan ve günümüze kadar devam eden muhasebe ve denetim skandalları, birçok ülke ve işletmeleri hilelerin önlenmesi konusunda birtakım değişikliklere yönlendirmiştir. Dünyada kurumsal sorun haline gelen ve işletmeleri zarara uğratan hilelerin gerçekleşmeden önce tespit edilmesi neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Dolayısıyla, teknolojinin iş dünyasında yerini almasıyla birlikte hileler daha çabuk gerçekleşmekte ve uzun süre gizlenebilmektedir. İşletmeleri iflasa kadar götüren ve sürekliliği zedeleyen bu olumsuz durumların önlenmesinde hile denetiminin önemi artmaktadır. Bu bakımdan, hile

denetimi şüpheli işlemlere yönelik geliştiğinden dolayı diğer denetim süreçlerinden amaç ve yöntem yönünden ayrılmaktadır. İş ve işlemlere göre denetim süreçlerinin gerçekleştirilmesi işletmelere fayda sağlayacaktır. Hile denetimi aracılığıyla hileler ya tesadüfen ya da bazı hile belirtilerine gereksinim duyulmadan erkenden fark edilerek önlenmektedir.

Hilenin önlenmesi ve gerekli koşulların sağlanması yönetimin sorumluluğundadır. Yönetim bu aşamada sadece iç kontrol sisteminin kurulmasına destek veren değil sistemin etkinliğini artırmada da öncülük etmelidir ve gerekli olan tüm alt yapıları sağlamalıdır. Bu etkinliğin sağlanmasında yapılacak ilk adım çalışanlarla birlikte hareket edilmesidir. Ayrıca yönetim hilelerin meydana gelmesine yol açan unsurları da takip etmeleri gerekmektedir. Bu unsurlar, işletmenin yapısı, kültürü, sektör, çalışanların eğitim seviyesine bağlıdır ve bu etkenler hilelerin tespiti ve maliyeti konusunda işletmeden işletmeye farklılık gösterebileceği dikkate alınmalıdır. Tüm bunlarla birlikte, işletmeler iç kontrol sisteminin yanında kendi işletme yapılarına göre özel kontrolleri belirlemesi ve uygulaması önemlidir. Dolayısıyla, işletmelerde meydana gelen hileler sadece ilgili işletmeyi değil tüm ekonomiyi etkileyerek ciddi kayıplara neden olmaktadır.

Müşteri hileleri, işletmelerde iç kontrol sisteminin yetersiz olması ya da etkin çalışmaması, müşteri portföyünün tanınmaması, işlemlerin aynı kişiler tarafından yürütülmesi, satılan malların sürekli iade edilmesi, düşük fiyatla satılması ve ödeme konularında birtakım problemin doğması, çalışanların müşterilerle olan ilişkileri, çalışanlara duyulan güven unsuru gibi faktörler şeklinde gerçekleşmekte ve işletmelerde ciddi kayıplara yol açmaktadır. Yönetimin bu tür belirtileri dikkate alarak alanında uzman ve deneyimli hile denetçilerinden destek almalıdır. Müşteri hilelerin önlenmesinde işletmenin mal veya hizmet satım sürecinde işlemlerin ayrı kişiler tarafından yürütülmesi ve her müşteri için ayrı sipariş kartlarının oluşturulması müşteriler tarafından olası hilelerin gerçekleştirme potansiyelini azaltacaktır. Müşteri hilelerin önlenmesi kapsamında çalışanlara işletme kültürü ve etik politikalar oluşturulmalı ve oluşturulan politikalar müşterilerle paylaşılmalıdır. Bu girişim ilgili müşterilerde işletme tarafından uygulanan kurallar konusunda bir farkındalık yaratarak hilelerin önlenmesi ya da minimum seviyeye indirilmesi konusunda destek sağlayacaktır.

Bu çalışmada betimsel örneklem yöntemi kullanılarak literatür çalışması yapılmıştır. Sosyal bilimler alanında literatür çalışmalarında işletmelerde meydana gelen müşteri hilelerinin tespiti ve önlenmesinde hile denetiminin önemine ilişkin konular araştırılmıştır. Söz konusu yapılan araştırmalar neticesinde hile denetiminin önemine ilişkin çalışmalar mevcut olup, müşteri hilelerinin tespiti ve önlenmesine ilişkin hangi yöntemlerin izlenmesi gerektiğine dair çalışmaların yetersiz olduğu söylenebilir. Müşteri hilelerinin tespit ve önlenmesi konularında daha kapsamlı araştırmalar gerçekleştirilebilir. İlgili çalışmalar işletmelere katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abiola, I. (2009). An assessment of fraud and its management in Nigeria commercial bank, *European Journal of Social Science*, 10(4), 628-640.
- Abiola, I., & Oyewole, A. T. (2013). Internal control system on fraud detection: Nigeria experience, *Journal of Accounting and Finance*, 13(5), 141-152.
- Akçay, S., & Uysal, M. (2019). Hİİle denetimi ile bağımsız denetim arasındaki ilişkinin boyutları, *Turkish Studies*, 14(2), 49-65.
- Albrecht, W. S., Albrecht, C. C., & Albrecht, C. O. (2009). *Fraud examination*, South-Western Cengage Learning.
- Amudo, A., & Inanga, L. (2009). Evaluation of internal control systems: a case study from Uganda. *International Research Journal of Finance and Economics*, (3), s. 125-144.
- Aslanzade, Ş. (2017). Çalışan hileleri, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi* (36), 61-75.
- Biegelman, M. T., & Bartow, J. T. (2012). *Executive roadmap to fraud prevention and internal control: creating a culture of compliance*. New Jersey: John Wiley&Sons, Inc.
- Bierstaker, J. L., & Wright, A. (2001). The effects of fee pressure and partner pressure on audit planning decisions, *Advances in Accounting*, 18(5), 25-46.
- Bozkurt, N. (2000). Muhasebe ve denetim mesleğinde yeni bir alan “adli muhasebecilik”, *Yaklaşım Dergisi*, (94), 56-61.
- Bozkurt, N. (2016). İşletmelerin kara deliği hile: çalışan hileleri, 3.Basım, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bozkurt, N. (2018). *Muhasebe denetimi*, 8. Basım, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bunget, O. C., & Dumitrescu, A. C. (2009). Detecting and reporting the frauds and errors by the auditor, *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, 11(1), s.117-125.
- Cerullo, M. J., & Cerullo, M. V. (2006). Using neural network software as a forensic accounting tool, *ISACA Journal*, (2), 1-5.
- Coakley, J. R., & Brown, C. E. (2000). Artificial neural networks in accounting and finance: modeling issues, *International Journal Of Intelligent Systems in Accounting, Finance & Management*, 9(2), 119-144.
- Crumbley, D. L. (2001). Forensic accounting: older than you think, *Journal of Forensic Accounting*, 2(2), 181-202.
- Çankaya, F., & Gerekan, B. (2009). Hile denetçiliği mesleği ve sertifikalı hile denetçiliği mesleki standartları ve ahlâk kuralları, *Muhasebe ve Denetim Bakış*, (28), 93-108.
- Çatıkkaş, Ö., & Çalış, Y. E. (2007). İşletmelerde muhasebe hilelerinin önlenmesi için hile belirtileri, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, (9), 187-210.
- D’Aquila, J. M., & Bean, D. F. (2003). Does a tone at the top that fosters ethical decisions impact financial reporting decisions: An experimental analysis, *International Business & Economics Research Journal*, 2(8), 41-54.
- DiNapoli, T. P. (2008). Red flags for fraud, state of new york office of hhe state comptroller, 1-14. https://www.osc.state.ny.us/files/localgovernment/publications/pdf/red_flags_fraud.pdf.
- Doğan, S., & Kayakıran, D. (2017). İşletmelerde hile denetiminin önemi, *Maliye ve Finans Yazıları Dergisi*, (108), 167-187.
- Dzamba, A. (2004). 36 red flags to look for when reviewing financial reporting controls, financial analysis, *Planning & Reporting*, 4(8), 1-12.
- Ekeiqwe, C. C. (2000). Computerizing a banking system, issue for banking executives, A Paper Presented in ICAN Mandatory Continuing Professional Education Programme (MPCE) Seminar.

- Elder, R. J., Beasley, M. S., & Arens, A. A. (2010). Auditing and assurance services. 13th Edition. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Elmas, Ç. (2003). Yapay sinir ağları, İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- Emir, M. (2008). Hile denetimi, Mali Çözüm, (86), 109-124.
- Ezzell, W. F. (2002). Chair's corner, the CPA letter, november, American Institute of Certified Public Accountants, (4).
- Gagliardi, C. (2014). The reality of fraud risk: five common misconceptions from small business owners. *The CPA Journal*, 8(4), 11-19.
- Gallet, O. (2010). Halte aux fraudes: guide pour auditeurs et dirigeants, 2th edition, Dunod, Paris.
- Gbegi, D. O., & Adebisi, J. F. (2014). Forensic accounting skills and techniques in fraud investigation in the Nigerian public sector, *Mediterranean Journal of Social Sciences* 5(3), 243-252.
- Gee, S. (2014). Fraud and fraud detection: a data analytics approach. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Gloeck, J. D., & De Jager, H. (2005). Fraud profiles of public sector institutions in South Africa, *Southern African Journal of Accountability and Auditing Research*, 6(1), 49-65.
- Golden, T. W., Skalak, S. L., & Clayton, M. M. (2006). A guide to forensic accounting investigation, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Goldmann, P., & Kaufman, H. (2009). Anti-fraud risk and control workbook, Wiley&Sons, USA.
- Gökçen, G., & Tipi, O. (2019). İşletmelerde hilelerin önlenmesine yönelik iç kontroller ve BİST imalat sektöründe bir araştırma, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 41(1), 145-169.
- Gökten, P. O., & Gökten, S. (2010). Denetimin etkinliği çerçevesinde analitik inceleme ve örnekleme, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 3(1), 87-107.
- Gönen, S., & Rasgen, M. (2016). Hile denetiminde benford yasası: Borsa istanbul örneği, *Yalova Üniversitesi Uluslararası Ticaret, Finans ve Lojistik Dergisi*, 1(1), 93-113.
- Green, B. P., & Calderon, T. G. (1996). Information privacy and the internal auditor's assessment of fraud risk factors, *Internal Auditing-Boston-Warren Gorham And Lamont Incorporated*, (11), 4-15.
- Gullkvist, B., & Jokipii, A. (2013). Perceived importance of red flags across fraud types, *Critical Perspectives On Accounting*, 24(1), 44-61.
- Hacıhasanoğlu, T., & Karaca, N. (2015). Potansiyel muhasebe meslek mensuplarının hile algısı üzerine Bozok Üniversitesi'nde yapılan bir araştırma, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 117-130.
- Hammersley, J. S., Johnstone, K. M., & Kadous, K. (2011). How do audit seniors respond to heightened fraud risk? auditing: A Journal of Practice & Theory, 30(3), 81-101.
- Hermiyetti, H. (2010). Pengaruh penerapan pengendalian internal terhadap pencegahan fraud pengadaan barang, *Jurnal Akuntansi & Auditing Indonesia*, 14(2), 172-191.
- Idowu, A. (2009). An assessment of fraud and its management in Nigeria commercial banks, *European Journal of Social Sciences*, 10 (4), 628-640.
- Kapardis, M. K. (2002). A fraud detection model: a must for auditors, *Journal of Financial Regulation and Compliance*, 10(3), 266-278.
- Karacan, S., & Uygun, R. (2016). Denetim ve raporlama. Kocaeli: Umuttepe Yayıncılık.
- Kassem, R., & Higson, A. (2012). The new fraud triangle model, *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences*, 3(3), 191-195.

- Kaya, H. P., & Uzay, Ş. (2018). Hileli finansal raporlama ve bağımsız denetçinin sorumluluğu, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, (20), 721-740.
- Kenyon, W., & Tilton, P. D. (2006). Potential red flags and fraud detection techniques, a guide to forensic accounting investigation, Ed. Thomas Golden Steven S. Skalak-Mona Clayton, John Wiley & Sons, Inc, USA.
- Knapp, C. A., & Knapp, M. C. (2001). The effects of experience and explicit fraud risk assessment in detecting fraud with analytical procedures, *Accounting, Organizations and Society*, 26(1), 25-37.
- Koh, A. N., Arokiasamy, L., & Lee, C. (2009). Forensic accounting: public acceptance towards occurrence of fraud detection, *International Journal of Business and Management*. 4(11), 145-149.
- Koornhof, C., & du Plessis, D. (2000). Red flagging as an indicator of financial statement fraud: the perspective of investors and lenders, *Meditari Accountancy Research*, 8(1), 69-93.
- Kostova, S. (2013). Audit procedures for disclosure of errors and fraud in financial statements, *Ekonomiske Teme*, 51(2), 355-375.
- Lanza, R. B. (2003). Proactively detecting occupational fraud using computer audit reports, USA: The IIA Research Foundation, Altamonte Springs.
- Law, P. (2011). Corporate governance and no fraud occurrence in organizations: Hong Kong evidence, *Managerial Auditing Journal*, 26(6), 501-518.
- Manurung, D. H., & Hardika, A. L. (2015). Analysis of factors that influence financial statement fraud in the perspective fraud diamond: Empirical study on banking companies listed on the indonesia stock exchange year 2012 to 2014. *Proceedings of the International Conference on Accounting Studies (ICAS), Johor Bahru, Johor, Malaysia*, 279-286.
- Meigs, W. B., Whittington, O. R., & Meigs, R. F. (1989). Principles of auditing. Richard D. Irwin.
- Mulligan, T. S. (2002). Accounting watchdog reiterates it will disband. *Los Angeles Times*, February C4.
- Munteanu, V., Zuca, M., & Zuca, Ş. (2010). Auditul intern la întreprinderi și instituții publice: concepte, metodologie, reglementări, studii de caz [internal audit in public companies and institutions: concepts, methodology, regulations, case studies], Wolters Kluwer, Bucharest.
- Nicolescu, C. (2007). Spălarea banilor – mai multe repere într-o lume atipică [money laundering – some remarks in an atypical world], Ed. Universității Lucian Blaga, Sibiu.
- Nigrini, M. J. (2011). Forensic analytics: methods and techniques for forensic accounting investigations. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Nwaze, D. (2012). Due process and accountability: advance fee fraud (1), *Zenith Economic Quarterly* 8(2), 24-28.
- Owojori, A. A., & Asaolu, T. O. (2009). The role of forensic accounting in solving the vexed problem of corporate world, *European Journal Of Scientific Research*, 29(2), 183-187.
- Özkan, Y. (2008). Veri madenciliği yöntemleri, İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.
- Pazarçeviren, S. Y. (2005). Adli muhasebecilik mesleği, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 1-19.
- Pearson, T. A., & Singleton, T. W. (2008). Fraud and forensic accounting in the digital environment, *Issues in Accounting Education*, 23(4), 545-559.
- Pehlivanlı, D. (2011). Hile denetimi metodoloji ve raporlama. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Perri, F. S., & Brody, R. G. (2012). The optics of fraud: affiliations that enhance offender credibility, *Journal of Financial Crime*, 19(3), 305-320.

- Peterson, B. K., & Buckhoff, T. A. (2004). Anti-fraud education in academia, *advances in accounting education: teaching and Curriculum Innovations*, (6), 45-67.
- Petraşcu, D., & Tamas, A. (2013). Internal audit versus internal control and coaching, *Procedia Economics and Finance*, (6), 694-702.
- Petraşcu, D., & Tieanu, A. (2014). The role of internal audit in fraud prevention and detection, *Procedia Economics and Finance*, (16), 489-497.
- Rahmawati, F. (2017). Effect of competence and experience of investigative auditors on the effectiveness of audit procedure implementation in proof of fraud. *E-Journal of UNHAS*, 3(1), University of Hasanuddin.
- Rasmussen, D. G., & Leauanae, J. L. (2004). Expert witness qualifications and selection, *Journal of Financial Crime*, 12(2), pp.165-171.
- Rezaee, Z., & Riley, R. (2010). *Financial statement fraud: prevention and detection*, second edition, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Rezaee, Z., Crumbley, D. L., & Elmore, R. C. (2004). Forensic accounting education, *advances in accounting education: teaching and Curriculum Innovations*, (6), 193-231.
- Sandhu, N. (2016). Behavioural red flags of fraud- a qualitative assessment, *Journal Of Human Values*, 22(3), 221-237.
- Selimoğlu Kardeş, S., Özbireckli, M., Uzay, Ş., Kurt, G., & Alagöz, S. (2011). *Muhasebe denetimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Sheridan, T. A. (2014). *Managerial fraud: executive impression management, beyond red flags*, 1th Edition, London: Routledge.
- Shim, J. K., Siegel, J. G., & Dauber, N. (2008). *Corporate controller's handbook of financial management (2008-2009)*, CCH Incorporated, Chicago.
- Singleton, T. W., & Singleton, A. J. (2010). *Fraud auditing and forensic accounting*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Skousen, C. J., & Wright, C. J. (2006). Contemporaneous risk factors and the prediction of financial statement fraud, *Journal of Forensic Accounting*, (9), 37-62.
- Soltani, B. (2014). The anatomy of corporate fraud: a comparative analysis of high profile american and european corporate scandals, *Journal of Business Ethics*, 120 (2), 251-274.
- Svensson, J. (2003). Why conditional aid does not work and what can be done about it?, *Journal of Development Economics* 70(2), 381-402.
- Şen, S. (2007). *Hatalı ve hileli işlemlerin tespiti için: denetim teknikleri*. (2.Baskı), Ankara: Yaklaşım Yayınları.
- Taylor, J. (2011). *Forensic accounting*. England: Pearson Education.
- Terzi, S., & Kasap, M. (2007). Hile denetiminde benford yasasının kullanımı, *Dayanışma Dergisi*, (100), 117-125.
- Tian, K. T., & Keep, B. (2002). *Customer fraud and business responses: let the marketer beware*, London: Greenwood Press.
- Varıcı, İ. (2012). Hileli finansal raporlama açısından denetçinin sorumluluğu: İMKB'de faaliyet gösteren işletmelerin denetim raporlarının incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 3(5), 122-144.
- Volonino, L., Anzaldua, R., & Godwin, J. (2007). *Computer forensics: principles and practices*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

- Vona, L. W. (2012). *Fraud risk assessment: building a fraud audit program*, New Jersey: John Wiley and Sons, Inc.
- Wang, J., Liao, Y., Tsai, T., & Hung, G. (2006). Technology-based financial frauds in taiwan: issue and approaches, *IEEE Conference at Taiwan on: Systems, Man and Cyberspace*, (2), 1120–1124.
- Yang, D., Jiao, H., & Buckland, R. (2017). The determinants of financial fraud in chinese firms: does corporate governance as an institutional innovation matter? *Technological Forecasting and Social Change*, (125), 309-320.
- Yılmaz, B. (2005). *Hile ile savaşa bir bakış ve hilenin önlenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Programı Ders Notu).
- Yılmaz, G., Ataman, B., & Ayboğa, H. (2018). Hile önleme ve tespit etme yöntemlerinin etkinliğinin değerlendirilmesi: Türkiye araştırması, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 646-664.
- Zikmund, P. (2008). 4 steps to a successful fraud risk assessment, *Internal Auditor*, 65(1), 60-64.